

DARIUS BARASA

XIX a. religinio prabudimo judėjimai Europoje ir surinkimai Prūsijos Lietuvoje¹

ANOTACIJA. Istoriografijoje iki šiol buvo pabrėžiamas surinkimininkų, arba maldininkų, judėjimo Prūsijos Lietuvoje išskirtinumas ir savarankiškumas. Teigta, kad šiam judėjimui įtakos nedarė išorės veiksniai – Europoje vykę religiniai Prabudimo judėjimai. Tačiau aptinkama faktų, vis dažniau verčiančių klausti ir abejoti, ar tikrai Prūsijos Lietuvos surinkimai neturėjo sąveikos su kitais neopietistiniais judėjimais ir nepatyrė jų įtakos. Atidesnis žvilgsnis į europinį Prabudimo judėjimą leidžia įžvelgti sąveikų tarp regionų ir dvasinių bei religinių idėjų recepcijos galimybes.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Prūsijos Lietuva; maldininkai; surinkimininkai; neopietizmas; Prabudimo judėjimas; Karaliaučiaus konsistorija; Vilius Gaigalaitis.

1904 m. Karaliaučiuje buvo išleistas Rytų Prūsijos Bažnyčios istorijai skirtas evangelikų Bažnyčios sinodo komisijos raštų pirmasis tomas. Jame evangelikų liuteronų kunigas, mokslininkas, politikas ir Prūsijos Lietuvos kultūros ir visuomenės veikėjas dr. Vilius Gaigalaitis (1870–1945) paskelbė savo daugiamečių ir nuoseklių tyrinėjimų rezultatus – istorinę apybraižą apie surinkimininkų judėjimo raidą Prūsijos Lietuvoje². Ši studija ir joje skelbti teiginiai

¹ Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal projektą „Moderniųjų iniciatyvų ir tradicijos dialogas: surinkimininkų judėjimas Mažojoje Lietuvoje“ (sutarties Nr. S-MOD-17-10).

² [Wilhelm Gaigalat], *Die evangelische Gemeinschaftsbewegung unter den preussischen Litauern. Geschichtliches und Gegenwärtiges. Dr. phil. W. Gaigalat, Prediger, (Schriften der Synodalkommission für ostpreussische Kirchengeschichte, kn. 1)*, Königsberg: Kommissionsverlag F. Beyers Buchhandlung (Thomas & Opermann), 1904; [Vilius Gaigalaitis], *Ewangeliszki Surinkimai Lietuvoje. Isztyrinėjimai apie jų Pradžią, Augimą bey dabartinį Buvį. Sutaisė Kunigas Dr. W. Gaigalaitis, Priekulė: [s. n.]*, 1905.

netgi prabėgus šimtmečiui neprarado aktualumo. Ji gausiai cituojama ir nuolat traukiama į šiuolaikinių mokslinių straipsnių bibliografijos sąrašus.

Gaigalaičio studijos Karaliaučiuje ir Berlyne, skaitytos paskaitos Vokietijos ir Rusijos universitetuose, aktyvus dalyvavimas istorijos ir kultūros draugijų veikloje, galiausiai išrinkimas į Prūsijos landtago deputatus suformavo jo plačią erudiciją. Rašydamas minėtą veikalą apie surinkimininkus, Gaigalaitis neabejotinai žinojo apie Europoje, o ypač Vokietijoje, XIX a. kilusio ir išpopuliarėjusio religinio Prabudimo judėjimų (*Erweckungsbewegung*) bangą. Apie tai jis užsiminė savo leidinio pratarmėje teigdamas, kad paskutiniais dešimtmečiais evangelikų draugijų (bendruomenių) judėjimas Vokietijoje, ypač vakarinėje ir pietinėje jos dalyse, tapo vėl išskirtinai aktyvus. Tačiau Gaigalaitis taip pat pažymėjo nesiekęs ištirti šio plataus europinio religinio judėjimo, o susitelkęs į itin pastebimą religinių draugijų gyvenimą lietuviškoje šiaurinėje Rytų Prūsijos dalyje. Pasak jo, tas judėjimas čia buvęs gana nepriklausomas ir uždaras³. Taigi Gaigalaitis aiškiai nurodo surinkimininkų, arba maldininkų, judėjimo Prūsijos Lietuvoje išskirtinumą ir savarankiškumą, kuriam įtakos nedarė išorės veiksniai, t. y. Europoje vykę religiniai Prabudimo judėjimai.

1896 m. Klaipėdoje vykusioje dvasininkų sinodo konferencijoje, kurioje pagrindiniu debatų objektu tapo lietuvių surinkimai, buvo iškeltos 4 skirtingos tezės dėl šio judėjimo kilmės. Anot jų, surinkimininkų judėjimo susiformavimą galėjo paskatinti: 1) ankstyvasis XVII–XVIII a. pietizmas; 2) hernhuterių misijos; 3) zalcburgiečių atsikėlėliai. Ketvirtoji tezė neigė bet kokių įtakų galimybę. Pasak jos, surinkimininkų sąjūdis buvęs specifinis lietuvių judėjimas, kilęs be kokios nors išorės įtakos⁴. Rasti moksliskai pagrįstus atsakymus į šiuos klausimus Karaliaučiaus konsistorija pavedė Gaigalaičiui, kuriam tai tapo pretekstu išplėsti ir labiau įsigilinti į ankstesnius tyrinėjimus⁵. Remdamasis rastomis šaltinių užuominomis ir pagrįstais duomenimis, Gaigalaitis priėjo prie išvados, kad surinkimams atsirasti įtakos daugiau ar mažiau turėjo visi trys minėti sinodo konferencijos veiksniai: Halės pietizmas, hernhuteriai ir zalcburgiečiai. Kadangi maldininkų susibūrimai Prūsijos Lietuvoje ėmė vykti kur kas anksčiau, nei po Europą pasklido religinio Prabudimo judėjimai,

³ [Wilhelm Gaigalat], *op. cit.*, p. I.

⁴ *Ibid.*, p. II.

⁵ Plg. [Theodor Preuss], „Zur Geschichte der Gesellschaft“, in: *Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft*, 1895, t. 20, p. 196–199.

jų įtaka, formuojantis surinkimininkų judėjimui, turėjusi būti minimali arba jos išvis nebūta.

Įdomu, kad panašių minčių dėl maldininkų judėjimo kilmės randama ir fiksuojama amžininkų liudijimuose. Antai, 1829 m. Karaliaučiaus konsistorijos rašte Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijai Berlyne nuogąstauta dėl separatizmo nuo krašto Bažnyčios tendencijų, pasireiškusių tarp kai kurių maldininkų. Kartu buvo ginama didžioji dalis surinkimininkų, pažymint jų pamaldumą, lojalumą krašto Bažnyčiai ir daromą teigiamą įtaką dvasiniam parapijų gyvenimui. Taip pat buvo pažymėta, kad maldininkai pirmiausia sutinkami išskirtinai tik Prūsijos Lietuvoje (Lietuvos provincijoje) ir dar kai kuriose mozūriškose parapijose (Fürstenwalde, Neidenburge). Iš kur kilo maldininkų susibūrimai, anot konsistorijos, nėra aišku, tačiau jie nesą susiję su naujų laikų judėjimais, o veikia su zalcburgiečių atvykėliais⁶.

1843 m. Karaliaučiaus generalinis superintendentas Ernstas Vilhelmas Christianas Sartoriusas (1797–1859) tarnybiniame pranešime ministerijai nurodė, kad maldininkų judėjimo ištakas jis linkęs matyti dar XVIII a. Friedricho Wilhelmo I valdymo metais ir atitinkamai sieti su Augusto Hermanno Francke's (1663–1727), Franzo Alberto Schultzo (1692–1763) Halės pietizmo įtaka⁷.

1862 m. Gumbinės valdžios rašte ministerijai Berlyne perspėta, kad maldininkų nereikia painioti su vadinamaisiais „prabudusiaisiais“ (*Erweckten*), kurie tik visai neseniai šiuose kraštuose pasirodę, lygiai taip pat kaip ir Amerikoje, Airijoje ar įvairiose Vokietijos vietose. Šie naujieji Prabudimo judėjimai esą labiau paplitę tarp jaunų žmonių. Dėl to padaugėję ir pranešimų apie dažnus ekscesus – drebulių krečiamus, dejuojančius, rėkiančius, verkiančius ir pan. šių susirinkimų narius. Ir esą šie vadinamieji „prabudusieji“ iš pat pradžių nieko bendro neturėję su maldininkais. Netgi priešingai, „prabudusieji“ maldininkus paniekinamai vadinę „drungnais“, „atgyvenusiais krikščionimis“, o šie su susirūpinimu ir nepasitikėjimu žiūrėję į ekscentrišką savo kritikų elgesį⁸.

⁶ Karaliaučiaus konsistorijos pranešimas Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijai Berlyne, 1829 m. kovo 24 d., GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, be paginacijos.

⁷ Generalinio superintendente Ernto Sartoriuso pranešimas ministrui Johannui Albrechtui Friedrichui Eichhornui Berlyne, 1843 m. kovo 11 d.; GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, be paginacijos.

⁸ Gumbinės apygardos valdžios raštas vidaus reikalų ministrui von Jagowui Berlyne, 1862 m. gegužės 17 d., GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, priedas, be paginacijos.

Taigi pateikti pavyzdžiai rodo egzistavus tam tikrą supriešinimą ar takoskyrą tarp surinkimininkų sąjūdžio Prūsijos Lietuvoje ir religinio Prabudimo judėjimų Europoje. Sudaroma nuomonė, kad tarp jų nebūta jokios sąveikos, o ir jų kilmė buvusi skirtinga.

1904 m. Gaigalaičio iškeltiems teiginiams dėl surinkimų Prūsijos Lietuvoje genezės ir savitumo iš esmės pritarė vėlesni tyrinėtojai. Visgi jie buvo linkę šį maldininkų judėjimą matyti kaip kur kas platesnio, europinio masto religinio prabudimo proceso dalį. Kitaip tariant, surinkimininkai, nepaisant pripažinto tam tikro jų savitumo, uždarumo ir savarankiškos judėjimo kilmės, buvo traktuojami kaip „prabudusiųjų“ judėjimo dalis. Vokiečių istorikas Walteris Hubatschas (1915–1984) Prūsijos Lietuvos surinkimų tradiciją laikė glaudžiai susijusia su modernių laikų religinio prabudimo judėjimais⁹. O lenkų istorikui Grzegorzui Jasinskiui surinkimai Rytų Prūsijoje buvo vietinė didelio Europą ir Šiaurės Ameriką apėmusio judėjimo dalis, kurio esmė – pasipriešinimas įsivyravusiam racionalizmui, besireiškančiai dechristianizacijai, siekis grįžti prie pradinio krikščioniško tikėjimo ir tikrojo pamaldumo¹⁰.

Netrukus po to, kai pasirodė Gaigalaičio tyrinėjimai, Vokietijoje buvo išleistas Ludwigo Tiesmeyerio (1835–1919) redaguotas daugiatomis veikalas apie XIX a. Prabudimo judėjimus Vokietijoje. Prūsijos Lietuvos maldininkai čia pavaizduoti kaip savitas vietinis judėjimas, tačiau kartu ir kaip integrali viso Prabudimo judėjimo Vokietijoje dalis¹¹. Panašiam kontekste surinkimininkai minimi ir Ericho Beyreutherio (1904–2003) studijoje, kurioje apžvelgti Prabudimo judėjimai Europoje¹².

Nors ir yra pabrėžtinai akcentuojamas Prūsijos Lietuvos surinkimininkų sąjūdžio savitumas, uždarumas ir atsiribojimas nuo išorės įtakos, tačiau jų

⁹ Walter Hubatsch, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1969, t. 1, p. 306.

¹⁰ Grzegorz Jasinski, „Neopietyzm a postawy narodowe. Ruch gromadkarski na Mazurach w XIX i XX w. (do 1956)“, in: *Gdański Rocznik Ewangelicki*, 2014, Nr. 8, p. 108; Idem, „Apie liuteronybės diferenciaciją Rytų Prūsijoje. Pastabos dėl surinkimų Mozūrijoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje“, in: *Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos*, sud. Silva Pocyte, (*Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. 26), 2013, p. 136.

¹¹ Ludwig Tiesmeyer, *Die Erweckungsbewegung in Deutschland während des 19. Jahrhunderts*, Kassel: Ernst Röttger's Verlag, 1910, t. 4, p. 73–98.

¹² Erich Beyreuther, *Die Erweckungsbewegung*, (*Die Kirche in ihrer Geschichte*, t. 4), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1977, p. 35.

sugretinimas su kitais gausiai Europoje besireiškusiais Prabudimo judėjimais arba, kitaip tariant, maldininkų anklavu, apsuptu daugybės kitų ir sykiu egzistavusių Prabudimo judėjimų, verčia klausti ir abejoti, ar tikrai Prūsijos Lietuvos surinkimai neturėjo sąveikos su kitais neopietistiniais judėjimais ir nepatyrė jų įtakos. Juolab kad esama tam tikrų užuominų ar faktų, leidiančių kelti panašius klausimus ar bent daryti tam tikras prielaidas. Antai, apie vieną žymiausių maldininkų – sakytoją Klimką Grigelaitį (1750–1825), pradėjusį vieną pagrindinių surinkimininkų kryptį – klimkiškių, teigta, kad jį šiam neopietistiniam judėjimui „prabudino“ žmonių, atvykusių iš Anglijos į Klaipėdą, pamokslas¹³. O štai 1823 m. konsistorijos ataskaitoje pranešta, kad Laukiškos (vok. Laukischken) parapijoje Labguvos apskrityje maldininkų vyriausiuoju buvęs inspektorius Rheniusas iš Bachmano (Klaipėdos apyl.), instrukcijas esą gaudavęs iš Anglijos. Tačiau ten pat suskubta pažymėti, jog šios žinios galėjusios būti ne visai patikimos¹⁴.

Verta paminėti ir tokią Barbarą Julianę Krüdener (1764–1824), kuri Prabudimo idėjas pasigavo sukdamasi rusų pasiuntinybės aplinkoje ir gyvendama įvairiose Europos sostinėse. Ji ne kartą lankėsi Karaliaučiuje, 1807 ir 1818 m., taip pat bemaž savaitę 1818 m. buvo apsistojusi Klaipėdoje. Čia rengė privačius maldos susirinkimus, į kuriuos daugiausia suplūsdavo žemesnio sluoksnio gyventojai. Kai tokią jos veiklą uždraudė vietos valdžia, ponia Krüdener maldos susirinkimus ėmė organizuoti pasienyje prie Palangos. Čia į juos susirinkdavę valstiečiai iš Klaipėdos apylinkių¹⁵. Nors ponia Krüdener netrukus išvyko į Kuršą, Klaipėdos krašte nepalikusi pasekėjų, tačiau galima spėti, kad vietos gyventojai turėjo galimybę susipažinti su maldininkams labai artimu veiklos pavyzdžiu, kuris ponios Krüdener atveju neabejotinai buvo perimtas iš užsienio.

Tyrinėtojai linkę išskirti ypatingą baptistų religinės bendruomenės įtaką ir poveikį Prūsijos Lietuvos surinkimams. Ši įtaka labiausiai pasireiškė radikalesnėms surinkimininkų kryptims, kurios laikėsi kritiškos pozicijos oficialios krašto Bažnyčios atžvilgiu. Lojalūs ir prie krašto Bažnyčios prisirišusius maldininkus baptistams paveikti sekėsi sunkiau. Baptistai kaip ir surinkimininkai

¹³ Wilhelm Gaigalat, *Die evangelische Gemeinschaftsbewegung...*, p. 9.

¹⁴ Suvestinė apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikiančias religines draugijas už 1822 m., GStAPK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, t. 1, l. 31v.

¹⁵ Walter Hubatsch, *op. cit.*, p. 259–260.

agitavo už vidinį atsinaujinimą, prabudimą. Pagrindiniai baptistų doktrinos principai buvo artimi maldininkams (pvz., Biblija kaip pagrindinis krikščioniško apreiškimo šaltinis, laisvė ją interpretuoti, tikėjimas vidiniu atgimimu, kurį turįs patirti kiekvienas asmuo individualiai, o Šv. Rašto skaitymas, malda ir pamaldumo siekimas yra to atgimimo rezultatas ir pan.)¹⁶.

Štai Darkiemio apskrityje XIX a. viduryje per dešimtmetį iš krašto Bažnyčios išstojo ir pas baptistus perėjo 164 asmenys¹⁷. Įdomus maldininkų ir baptistų sąlyčio atvejis aprašytas Viešvilės parapijoje. Čia apie 1840 m. veikė toks Kenklė, kuris pats save buvo pasiskyręs sakytoju, nes klimkiškių vyresnysis sakytojas Mikelis Dargys atsisakė tai padaryti. Kenklė supriešino ir padalijo maldininkus į dvi priešiškas stovyklas. Todėl Tilžės superintendantas Karlas Heinrichas Malkwitzius uždraudė jam pamokslauti. Kenklė dėl to nusprendė pereiti į baptistų bendruomenę, kuri mielai jį priėmė vildamasi, kad ir Kenklės pasekėjai kartu pas juos pereis¹⁸. Minėtame 1848 m. konsistorijos pranešime ministerijai Berlyne irgi galima aptikti tam tikrų sąsajų tarp surinkimininkų ir baptistų. Rašte konsistorija itin teigiamai atsiliepė apie maldininkus, tačiau kartu pažymėjo kartais tarp jų pasitaikant lengvabūdzių asmenų, kurie meta šešėlį ant viso maldininkų judėjimo. Vienas iš jų buvęs toks padienininkas Nagys (Naggies) iš Kusų parapijos. Jis beveik nemokėjęs skaityti, buvo visiškai nusigyvenęs, tačiau užsiėmė tariaama dvasine sielovados veikla, iš savo pasekėjų reikalaudavęs atlyginimo. Jis griežtai pasisakė prieš Bažnyčią ir dvasininkus, religines apeigas: pamaldas, komuniją – visa tai laikė žmonių apgavystėmis. Kaip svarbi detalė čia paminėtas Nagio susidėjimas su baptistu Burba iš Klai-pėdos, kuris irgi apibūdintas labai neigiamai¹⁹.

Iš pateiktų pavyzdžių darytina prielaida, kad maldininkai ar tam tikra jų dalis Prūsijos Lietuvoje buvo veikiami ar turėjo sąlytį su naujųjų laikų Prabudimo judėjimais, kurių dauguma perimta iš įvairių Europos šalių. Puikus to pavyzdys – kad ir tos pačios baptistų (ar bent artimos jai) bendruomenės atsiradimas

¹⁶ Grzegorz Jasinski, „Pomiędzy sektą a Kościołem. Gromadkarze litewscy i masurcy w XIX wieku (do 1885 roku)“, in: *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1999, Nr. 1, p. 38.

¹⁷ Walter Hubatsch, *op. cit.*, p. 304.

¹⁸ Wilhelm Gaigalat, *Die evangelische Gemeinschaftsbewegung...*, p. 15.

¹⁹ Karaliaučiaus konsistorijos raštas Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijai Berlyne, 1848 m. balandžio 8 d., GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, be paginacijos.

Klaipėdoje. 1840 m. buvo pranešta apie vyresnįjį lentpjūvininką Grimmą iš Klaipėdos, kuris buvo mokėsis kubiliaus, paskui dailidės amato, tačiau paskui daug metų klajojo po Šveicariją, kur buvo priimtas į baptistų (*Wiedertäufer*) bendruomenę. Grįžęs į Klaipėdą susirado bendraminčių ir pas valstietę Kuršienę (Kurschus), Smeltėje, Klaipėdos priemiestyje, pradėjo rengti susirinkimus, krikštyti, teikti komuniją²⁰. Dar tais pačiais metais minėtoji bendruomenė pateikė Karaliaučiaus konsistorijai prašymą leisti nekliudomai atlikinėti apeigas²¹.

Tiek archyviniai šaltiniai, tiek tyrinėtojai patvirtina, kad Prūsijos evangelikų liuteronų Bažnyčia maldininkus laikė patikimais krašto Bažnyčios rėmėjais ir viena iš priemonių, galinčių sutrukdyti parapijiečiams pereiti į sektas, katalikybę ar kitus religinius judėjimus²². Kaip 1843 m. pasakė generalinis superintendantas Ernstas Wilhelmas Christianas Sartoriusas (1797–1859), „[...] maldininkai yra tvirčiausia apsauga nuo katalikybės plitimo Lietuvoje (Prūsijos Lietuvoje – aut. pastaba). Iš jų iki šiol nė vienas į Katalikų Bažnyčią neperbėgo [...]“²³. Tačiau būta ir nemažo parapijų kunigų susirūpinimo, kad tarp maldininkų neįsigalėtų *sektantizmo dvasia* ir rengiami susirinkimai nepakeistų oficialių bažnytinių pamaldų²⁴. Tas sektantizmo dvasios užkratas, kaip galima numanyti, daugiausia galėjo skliti iš pašalės, iš skirtingų Europos regionų, ir galėjo būti susijęs su įvairiais religinio Prabudimo judėjimais.

Dviprasmiška Prūsijos Lietuvos maldininkų laikysena (vadinosi *prabudusiais* (*Erweckte*)²⁵, tačiau nesitapatino ir nesisiejo su vadinamaisiais naujų

²⁰ Karaliaučiaus konsistorijos pranešimas dėl Klaipėdoje veikiančios separatistinės religinės draugijos, 1840 m. liepos 23 d., GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, t. 1, l. 178r–179v.

²¹ Grimmo iš Klaipėdos prašymas dėl leidimo netrukdomai atlikinėti apeigas, 1840 m. gegužės 25 d., GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, t. 1, l. 180r–182r.

²² Grzegorz Jasinski, „Pomiędzy sektą a Kościołem...“, p. 34.

²³ Generalinio superintendente Ernesto Sartoriuso pranešimas ministrui Johannui Albrechtui Friedrichui Eichhornui Berlyne, 1843 m. kovo 11 d., GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, be paginacijos.

²⁴ Karaliaučiaus konsistorijos pranešimas Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijai Berlyne, 1823 m. birželio 10 d., GStA PK, I HA, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 1, t. 1, l. 29r; Darius Barasa, „Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas (1823)“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 46: *Pietizmo idėjos ir surinkimininkų raštija Prūsijos Lietuvoje*, 2018, p. 262, 306.

²⁵ Karaliaučiaus konsistorijos pranešimas Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijai Berlyne, 1823 m. birželio 10 d., GStA PK, I HA, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 1, t. 1, l. 29r; Darius Barasa, „Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita...“, p. 262, 306.

laikų kitais „prabudusiais“), taip pat konservatyvi terpė bei palyginti menkos komunikacijos galimybės vertė tyrinėtojus kalbėti apie tam tikrą maldininkų išskirtinumą ir savitą jų judėjimo raidą šiame regione.

Kita vertus, gal į surinkimininkus Prūsijos Lietuvoje buvo žvelgiama per dėm siauru žvilgsiu, atsietai nuo bendrojo Europos konteksto? Pasak Beyreutherio, neopietistinių judėjimų, vykusių atskiruose regionuose, tyrimų netrūksta. Vis dėlto Prabudimo judėjimas buvo apėmęs visą protestantišką pasaulį, todėl bendram vaizdui susidaryti net žvilgsnis vien į vokiškas žemes yra per siauras. Reikalingas platus, visą žemyną apimantis kontekstas, nes tik tokiu atveju galima pamatyti tam tikras sąsajas, tarkime, tiesioginį Anglijos poveikį Vokietijos neopietistiniams judėjimams²⁶. Šio tyrinėtojo pavaizduotame plačiame Europos Prabudimo judėjimo žemėlapyje atsiskleidė itin gyvas ir be galo tankus neopietistinių judėjimų tinklas Anglijoje, Škotijoje, Nyderlanduose, Prancūzijoje, Šveicarijoje ir Vokietijoje. Ir tokiame kontekste Rytų Prūsijos lietuvių ir mozūrų surinkimai išryškėjo kaip nežymi, nominali, nieko nelemianti grupė greta Brandenburgo, Saksonijos provincijos, viename iš šiaurės rytų vokiškų žemių regionų²⁷. Žvelgdamas iš tokios perspektyvos Gerhardas Ruhbachas netgi ryžosi teigti, kad Poznanės, Rytų Prūsijos, Brandenburgo ir Saksonijos provincijose iš tikrųjų net nebūta jokie Prabudimo judėjimo. Esą čia buvę tik paskiri būreliai „prabudusiųjų“ (*Erweckungsherden*), čia atsiradę hernhuterių misionierių, vietos pasauliečių ir kunigų dėka²⁸. Visgi dauguma kitų tyrinėtojų skeptiškai įvertino tokią nuomonę ir nėra linkę laikyti pozicijos, kad Prūsijoje į rytus nuo Elbės nebuvo Prabudimo judėjimo²⁹.

Plačiame europinio Prabudimo judėjimo kontekste Prūsijos Lietuvos maldininkai atrodo kaip atskira, izoliuota grupė, tačiau kartu negalima neįžvelgti tam tikrų galimų sąveikų tarp jų ir aplink, kitose teritorijose bei regionuose, gyvavusių gausių neopietistinių judėjimų. Nors teigiama, kad Vokietijoje Prabudimo judėjimas niekada nebuvo vieningas, veikiau, anot Beyreutherio,

²⁶ Erich Beyreuther, *op. cit.*, p. 1, 23.

²⁷ *Ibid.*, p. 35.

²⁸ Gerhard Ruhbach, „Die Erweckungsbewegung und ihre kirchliche Formation“, in: *Die Geschichte der Evangelischen Kirche der Union*, t. 1: *Die Anfänge der Union unter landesherrlichem Kirchenregiment*, sudarė J. F. Goeters; R. Mau, Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 1992, p. 172.

²⁹ David L. Ellis, *Politics and Piety. The Protestant Awakening in Prussia, 1816–1856*, (*Studies in the History of Christian Traditions*, t. 186), Leiden/Boston: Brill, 2017, p. 16.

buvo daugiareikšmis ir įvairialypis reiškiny, vis dėlto tam tikrų bendrumų ir sąveikų tarp skirtingų judėjimų būta³⁰. Antai, vakarų ir pietų vokiečių žemių neopietistiniai judėjimai tuo pat laiku buvo veikiami Šveicarijoje ir Nyderlanduose vykusių evangelikų reformatų Prabudimo judėjimo. Žemutinio Reino regiono judėjimams didelę įtaką darė iš Viurtenbergo ir Badeno žemių sklidę Prabudimo judėjimo impulsai. O šiaurės vakarų vokiečių, ypač Bremeno, religinio Prabudimo sąjūdžiui buvo reikšmingas to paties Žemutinio Reino kaip dvasinio užnugario egzistavimas. Todėl neretai čia kalbama apie pietvakarių–šiaurės vakarų ašį, kurią apibrėžė ne vien geografinė aplinka, bet ir glaudūs religiniai bei dvasiniai ryšiai³¹. Šiuose regionuose buvo galima įžvelgti tokius bendrumus: aktyvi krikščioniškų draugijų veikla, tarpregioniniai asmeniniai kontaktai, vadovaujamas pasauliečių vaidmuo ir palyginti panašus pietizmo ir hernhuterių įtakos bei veiklos palikimas³².

Nemaža panašių tarpregioninės sąveikos ir dvasinių bei religinių idėjų recepcijos atvejų galima rasti ir toje pačioje Prūsijos valstybėje. Vienas iš pavyzdžių – neopietistinio sąjūdžio išplitimas Slupsko (vok. Stolp) apskrityje. Dvarininkas Gustavas von Belowas su Prabudimo judėjimu susipažino ir į jį įsijungė Berlyne, iš kurio grįžęs 1820 m. savo tėvų valdose Slupsko apskrityje, Rytų Pomeranijoje, ėmė skleisti neopietistines idėjas bei kartu dar su dviem broliais pradėjo rengti privačius maldos susirinkimus. Šie tapo tokie populiarūs ir gausiai lankomi, kad valdžia buvo priversta imtis policinių priemonių ir griebtis gaisrinių švirkštų tiems susibūrimams išvaikyti³³.

Tyrinėtojai dėl Prūsijos Lietuvos surinkimų ištakų iš esmės sutaria: judėjimas susiformavo tiesiogiai veikiamas zalcburgiečių ir hernhuterių. Galimas vėlesnio periodo kaimyninių regionų neopietistinių judėjimų tarpusavio poveikis ir sąveikos dvasinių bei religinių idėjų perėmimo požiūriu svarstomos palyginti nedaug. Akivaizdžiai stokojama tarpregioninių lyginamųjų maldininkų ir kitų neopietistinių judėjimų tyrimų. Atliekant Prūsijos Lietuvos

³⁰ *Piety and Modernity: The Dynamics of Religious Reform in Northern Europe, 1780–1920*, sudarė Anders Jarlet, Leuven: Leuven University Press, 2012, p. 242; Erich Beyreuther, *op. cit.*, p. 3.

³¹ Wilhelm Fr. Katzenbach, *Die Erweckungsbewegung. Studien zur Geschichte ihrer Entstehung und ersten Ausbreitung in Deutschland*, Freimund: Verlag Neuendettelsau, 1957, p. 146.

³² David L. Ellis, *op. cit.*, p. 14.

³³ Matthias Deuschle, „Erweckung und Politik. Zur preussischen Religionspolitik unter Friedrich Wilhelm III“, in: *Zeitschrift für Theologie und Kirche*, 2009, t. 106, Nr. 1, p. 91–92.

surinkimininkų tyrimus, kol kas pasistūmėta tik iki lietuvių ir mozūrų surinkimų raidos palyginimo³⁴.

Prūsijos Lietuvos maldininkų palyginimas su, pavyzdžiui, Brandenburgo ar Pomeranijos regionuose veikusiais „prabudusiais“ leistų tuos pačius maldininkus pamatyti kur kas platesnėje – vokiško, o gal ir europinio Prabudimo judėjimo – panoramoje.

APIBENDRINIMAS

Istoriografijoje iki šiol buvo pabrėžiamas surinkimininkų, arba maldininkų, judėjimo Prūsijos Lietuvoje savitumas ir savarankiškumas. Teigta, kad šiam judėjimui įtakos nedarė išorės veiksniai – Europoje vykę religiniai Prabudimo judėjimai. Tokią nuomonę iš dalies patvirtina ir XIX a. istoriniai šaltiniai, to laikotarpio amžininkų liudijimai. Dar daugiau, akivaizdus pačių surinkimininkų nenoras būti tapatinamiems ar siejamiems su kitų Europos šalių *naujų laikų prabudusiais*. Vis dėlto aptinkama ir nemažai istorinių faktų bei užuominų, leidžiančių kalbėti apie galimas Prūsijos Lietuvos surinkimininkų judėjimo sąveikas su užsienio šalių neopietistiniais sąjūdžiais. Platus žvilgsnis į europinį Prabudimo judėjimą leidžia išsiaiškinti sąsąjas tarp regionų ir dvasinių bei religinių idėjų recepcijos atvejus. Todėl tai vėl verčia atsigręžti į Prūsijos Lietuvos maldininkus ir skatinama ateities tyrimuose į juos pažvelgti ne siauru, izoliuotu, bet platesniu požiūriu, lyginant su kitais Europos regionais.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA:

BARASA DARIUS, „Karaliaučiaus kosnsitorijos ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už bažnyčios ribų veikusias religines draugijas (1823)“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 46: *Pietizmo idėjos ir surinkimininkų raštija Prūsijos Lietuvoje*, 2018, p. 262, 306.

BEYREUTHER ERICH, *Die Erweckungsbewegung*, (*Die Kirche in ihrer Geschichte*, t. 4), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1977.

³⁴ Grzegorz Jasinski, „Pomiędzy sektą a Kościołem...“, p. 17–42; Ryszard Otello, „Ruch gromadkarski w Prusach Wschodnich w latach 1848–1914“, in: *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1976, Nr. 3, p. 307–238.

- DEUSCHLE MATTHIAS, „Erweckung und Politik. Zur preussischen Religionspolitik unter Friedrich Wilhelm III“, in: *Zeitschrift für Theologie und Kirche*, 2009, t. 106, Nr. 1, p. 79–117.
- ELLIS DAVID, *Politics and Piety. The Protestant Awakening in Prussia, 1816–1856*, (*Studies in the History of Christian Traditions*, t. 186), Leiden / Boston: Brill, 2017.
- [GAIGALAT WILHELM], *Die evangelische Gemeinschaftsbewegung unter den preussischen Litauern. Geschichtliches und Gegenwärtiges. Dr. phil. W. Gaigalat, Prediger*, (*Schriften der Synodalkommission für ostpreussische Kirchengeschichte*, kn. 1), Königsberg: Kommissionsverlag F. Beyers Buchhandlung (Thomas & Opermann), 1904.
- [GAIGALAITIS VILIUS], *Ewangelizski Surinkimai Lietuvoje. Isztyrinėjimai apie jū Pradžią, Augimą bey dabartinį Buvį. Sutaisë Kunigas Dr. W. Gaigalatis*, Priekulė: [s. n.], 1905.
- Generalinio superintendente E. Sartoriuso pranešimas ministrui J. Eichhornui Berlyne*, 1843 m. kovo 11 d., GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, be paginacijos.
- Grimmo iš Klaipėdos prašymas dėl leidimo netrukdomai atlikinėti apeigas*, 1840 m. gegužės 25 d., GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, t. 1, l. 180r–182r.
- Gumbinės apygardos valdžios raštas vidaus reikalų ministrui von Jagowui Berlyne*, 1862 m. gegužės 17 d., GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, priedas, be paginacijos.
- HUBATSCH WALTER, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostrpreussens*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1969, t. 1.
- JASINSKI GRZEGORZ, „Apie liuteronybės diferenciaciją Rytų Prūsijoje. Pastabos dėl surinkimų Mozūrijoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje“, in: *Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos*, sudarė Silva Pocyte, (*Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. 26), 2013, p. 135–147.
- JASINSKI GRZEGORZ, „Neopietyzm a postawy narodowe. Ruch gromadkarski na Mazurach w XIX i XX w. (do 1956)“, in: *Gdański Rocznik Ewangelicki*, 2014, Nr. 8, p. 108–133.
- JASINSKI GRZEGORZ, „Pomiędzy sektą a Kościołem. Gromadkarze litewscy i masonscy w XIX wieku (do 1885 roku)“, in: *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1999, Nr. 1, p. 17–42.
- Karaliaučiaus konsistorijos pranešimas dėl Klaipėdoje veikiančios separatistinės religinės draugijos*, 1840 m. liepos 23 d., GStA PK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, t. 1, l. 178r–179v.
- Karaliaučiaus konsistorijos pranešimas Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijai Berlyne*, 1829 m. kovo 24 d., GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, be paginacijos.
- Karaliaučiaus konsistorijos raštas Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijai Berlyne*, 1848 m. balandžio 8 d., GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, be paginacijos.
- KATZENBACH WILHELM, *Die Erweckungsbewegung. Studien zur Geschichte ihrer Entstehung und ersten Ausbreitung in Deutschland*, Freimund: Verlag Neuendettelsau, 1957.

- OTELLO RYSZARD, „Ruch gromadkarski w Prusach Wschodnich w latach 1848–1914“, in: *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1976, Nr. 3, p. 307–238.
- Piety and Modernity: The Dynamics of Religious Reform in Northern Europe, 1780–1920*, sudarė Anders Jarlet, Leuven: Leuven University Press, 2012.
- [PREUSS THEODOR], „Zur Geschichte der Gesellschaft“, in: *Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft*, 1895, t. 20, p. 196–199.
- RUHBACH GERHARD, „Die Erweckungsbewegung und ihre kirchliche Formation“, in: *Die Geschichte der Evangelischen Kirche der Union*, t. 1: *Die Anfänge der Union unter landesherrlichem Kirchenregiment*, sudarė J. F. Goeters; R. Mau, Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 1992.
- Suvestinė apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikiančias religines draugijas už 1822 m.*, GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, t. 1, l. 31v.
- TIESMEYER LUDWIG, *Die Erweckungsbewegung in Deutschland während des 19. Jahrhunderts*, Kassel: Ernst Röttger's Verlag, 1910, t. 4.

DARIUS BARASA

Nineteenth-century Movements of Religious Awakening in Europe and Private Prayer and Hymn-singing Gatherings in Prussian Lithuania

Summary

The singularity and independence of the *surinkimininkai* or worshippers' movement in Prussian Lithuania, which presumably was not influenced by external factors, that is, by European movements of religious awakening, has been emphasised in historiography frequently and at length. Such a view is to some extent confirmed both by reliable historical nineteenth-century sources and testimonies of the contemporaries of that period. Moreover, one can perceive the unwillingness of the *surinkimininkai* to be identified and associated with *the awakened of the new times* that had spread from other European countries. Still, quite a few historical facts and hints emerge that suggest a possible interaction between the movement of the *surinkimininkai* in Prussian Lithuania and foreign neo-Pietist movements. A broad look at the European movement of Awakening allows discerning the possibilities of a reception of the links between regions and spiritual-religious ideas. It therefore makes one look back at the worshippers of Prussian Lithuania, and as for future research, a narrow and isolated viewpoint should give way to a broader one that would encompass a comparison with other regions of Europe.

KEYWORDS: Prussian Lithuania; worshippers (Lith. *maldininkai*); *surinkimininkai*; neo-Pietism; movement of Awakening; Königsberg consistory.

Gauta 2018 11 02

Priimta 2018 11 13